

ישראל גוטמן

לאחר 30 שנה

לפני 30 שנה תמה מלחמת-העולם השנייה ואירופה שוחררה מאזיקי הנאציזם. לעמי אירופה צילצלו פעמוני החירות והעתיד. ואילו אנחנו, אחרוני היהודים, יצאנו מתי-מעט — שלדי-אדם במחנות ריכוז, מחופרים ביערות ובבסיסים פארטי-זאניים, אנוסים ומתחזים בקרב זרים — והיינו לשארית פליטה של עם. לא נותר בנו, לפי דברי המשורר-המקונן יצחק קצנלסון, אדם שלם אחד, ויהודי אחד חי ומאמין בחיים היה כמצבה על קבריהם של אלפים ורבבות יהודים מומתים.

עמי אירופה נרתמו לשיקום הריסות בתיהם ושבו לרקום את מסכת יומם מחדש. ואילו ביתנו נעקר משורש, רחובות העיר היו מאוכלסים צללים ומועקות, ובקרב ההמון הסואן לידינו רבים הרוצחים, שוחרי הרצח ועדי-הרצח. מבחינתן של אומות אירופה נסתיימה תקופת המלחמה הגדולה ונפתח עידן ממושך של שלום ורווחה. ואילו בשבילנו, הקרבן המובהק של האיבה והמלחמה הגדולה הזאת — המלחמה רק החלה. החלה המלחמה הגדולה של היהודים לקיומם, הנמשכת זה למעלה משלושים שנה. כי המאבק הכביר לבטחון ולזכות להתקיים, שבו אנו שרויים, התחיל שם. שם, במרד הגיטאות, במרד גיטו וארשה, התחברו כל הפלגים בעם וכל הזרמים הרעיוניים למיקשה אחת. בקרב זה, בו ראו מרדכי אנילביץ' וחבריו שאיפת-חיים אחרונה, לחמו היהודים מן המחנות השונים את מלחמת היהודים האחת. מאז גובשה והתעצמה התחושה שמעבר לאמונות בדרכי אדם ועולם מחייבת נאמנות יהודית, ולא יהיה קיום יהודי ללא סולידאריות יהודית, ללא כוח יהודי, ללא כוננות יהודית להגן על עצמו ועל זהותו.

בעיני הרבים, ואולי גם בעיני עצמנו, היינו אנחנו, השריד של החיים-המתים באביב 1945, בבחינת אבק אדם, עקורים, נכי רוח ללא חוט-שדרה ונתיב. לא פעם שאלנו בסתר לבנו אם יהיה בנו הכוח והיכולת לשוב ולהיות ככל בני אנוש: להבחין בפריחתו של אילן, ליהנות מזיווה של השמש, להשיב לחיוכו של פעוט. והנה אירע דבר מופלא שמקופלת בו הן משמעות אישית-אינדיבידואלית והן משמעות לאומית-היסטורית. לא בלבד שהשרידים הזדקפו כבני-אדם, אלא לבשו עוז וכוח-החלטה והיו לציבור אנושי מאורגן ומודע לדרכו. מפלסי תנועת הכריחה דרך גבולות אירופה, המעפילים בלב ימים, הנאבקים בשערי הארץ ובמחנות קפריסין — הפכו מאבר מושפל ומדולדל לגורם עקבי ומכריע בטיעון פוליטי ובמעשה היסטורי. בימים ההם של אמצע שנת 1945 התחילה יציאת יהודי אירופה והיא פתחה תהליך חדש של עליה: לא עוד קבוצות עולים, חבורות חלוציות או פליטי מצוקה אלא קיבוץ גלויות — התחסלות של גלויות שלמות ועליה המונית של יהודים מארצות רבות.

לאורך דרך ארוכה היינו תמימים. זה מזור ומתמיה עד כמה תמים ושוגה באשליות עלול להיות עם עתיק, חכם ולמוד-נסיונות. שמא נובעת תמימות זאת מהכמיהה, מהשאיפה לטוב, לצדק, למתוקן הטבועים בעם היהודי? כאן אולי שורשי התופעה שבני עמנו היו הוגי תורות רעיוניות וחלוצי הגשמה של אידיאות חובקות עולם, שהבטיחו תיקון עוללות, הסרת האפליות וכינון שלטון התבונה והצדק בעולמנו. לא בלבד שלא עלה בידי התמימים והמאמינים לתקן את עיוותי החברה ואושיות עולם, אלא יתירה מזו, בעטיים של התמימים שביקשו לרפא את מחלת עם ישראל בתרופות אוניברסאליות, הוטל ביהודים כולם קיטרוג, על כי הם מטבע בריאתם גורם מתסיס, מפריע, המשבש את ההארמוניה של חיי העמים, ושמאחורי החתירה לתמורה טמון קשר סתרים אפל להשתלט על העולם.

אם אמרתי כי התמימות מקצרת את ראייתנו, לא התכוונתי דווקא לכך שלא ראינו את האימה הצפויה מצמיחת הנאציזם והתעצמות הנגע. בכך לא רק אנחנו שגינו. העולם כולו לא ראה את הנולד. לולא חוסר השגה זה לא היה בא חוזה מינכן ולא היה סטאלין מתחבר עם היטלר. תמימותנו שלנו התבטאה בכך, כי בעיצומו של הרצח, בימי החטיפות והגירושים, הנחנו כי העולם החופשי שמעבר לגרמניה וארצות הכיבוש, לא יודע על טרבלניקה, על מאידאנק, על הכבשנים באושוויץ. אילו היה יודע את האמת — חשבו יהודים רבים — חזקה על העולם הנאור שהיה מגייס את כל עוצמתו, כל משאביו, בכדי לשים קץ לטירוף, לחילול ציווי בראשית. זוכר אני שיהיה שניהלתי בבונקר בגיטו וארשה, בימים האחרונים של המרד. בן שיחתי היה איש תורה ומעש, שהגיע לווארשה מוולוצלאב ביימי המלחמה, וכאן היה עסקן ציבור ואיש מחתרת ולימים גם נאמן האירגון היהודי הלוחם. בזמן השיחה שלנו היה כבר האיש, שמואל וינטר, שבור ברוחו, אשתו ובנו הצעיר נלקחו למחנה המוות, והקינה האישית שלו נתחברה עם הכאב על אובדן המוני בית ישראל. בשיחה זאת אמר לי וינטר, כי אין לו יותר ציפיות מהחיים, ואם בכל מאודו רוצה הוא להגיע ליום השיחרור, הרי זאת מתוך דחף אחד: מבקש הוא לדעת מה ידעו ומה לא ידעו יהודים ולא־יהודים בעולם החופשי על ההרג ומה עשו כדי לשים קץ לפשע, כדי לבלמו, כדי להציל.

יעקב קורץ, תושב הארץ שנתקע בזמן פרוץ המלחמה בעיר פוטרקוב שבפולין, והיה מיחידי סגולה בודדים שיצאו מארץ הגזירה בשלהי שנת 1942, רשם את דבריו ב„ספר עדות“ שהופיע באביב 1943 בארץ. בספר זה מספר קורץ על פרידתו מהיהודים בעירו: „...הקיפוני כל היהודים האומללים והעתירו עלי דברים וצעקות. ראיתי כי אין בי כוח לעמוד. למעלה מכוחי הוא לשמוע כל זה, לראות בעיני את צערם של אחי אלה, המבקשים ממני ישע, הרוצים לשלוח על־ידי את זעקתם באוזני העולם...“. ובהקדמה לספרו אומר קורץ: „כולכם ראיתם אותי כשליח, אשר בחרתם מקרבכם, ובפי שמתם דברים לספר לעולם החופשי על הפשעים ועל הרציחות, אשר עוללו כנופיות היטלר לעם ישראל. שם, בעמק הבכא, האמינו הכול, כי העולם הגדול ודאי איננו יודע מאומה מכל הנעשה בעולם המסוגר, המכונה בשם „איזור הכיבוש“. המרצחים והשקרנים, כשם שהצליחו בעורמתם לרמות את כל העמים, שהיו להם טרף, כן עלה בידם לבלבל את העולם היהודי והעולם הכללי בידיעות כזב.“

בפנינו היום פרושה האמת כולה. היא מתגלה מתעודות שהיו חתומות על בריח, מדברים אותם רשמו אנשי סמכות בסודיות. קשה לומר בוודאות שבכל שלב ושלב של התקופה היה ביכולתן של בעלות-הברית בקואליציה האנטי-נאצית למנוע את ההשמדה או להפסיקה, אולם המתרחש היה ידוע. יתירה מזו — הם בעולם החופשי ידעו את אשר לא ידעו הקרבנות. כי היהודים במערב אירופה, וביוון או הונגריה לא ידעו את הצפוי להם עם „הפינוי למזרח“. ואילו יהודי פולין, ליטא והשטחים הרוסיים לא ידעו דבר על גורלם של הנעלמים עד שלב מסוים, ולאחר שכן נודעו פרטים על מוקדי הרצח, על מגיפה של רצח, עדיין לא נודעה להם האמת, כלומר העובדה שקיימת תוכנית כוללת להכחיד את יהדות אירופה, עליה החליטו הדרגים העליונים ברייך הגרמני והיא מסווגת כמטרה מדינית ומלחמתית ראשונה במעלה. הקרבנות לא ידעו על משמעותן המלאה והמקיפה של ההריגות הפוקדות מקום זה או אחר, והמתנהלות במסווה ובטענה, כי כל פעולה היא האחרונה בפעולות והכוונה היא רק לאלה שאינם עובדים, והם מובלים למקום שבו הם מבוקשים. ואילו בחוץ ידעו מוקדם למדי את המשמעות הנוראה של המזימה.

ומה עשו קברניטי העולם הלוחם נגד הנאציזם שאליהם הגיעו הידיעות? הם המתיקו סוד בינם לבין עצמם כי לא טוב לעסוק הרבה בענייני היהודים. הדבר עלול להצדיק את התעמולה הנאצית האומרת כי המלחמה מתנהלת בכדי להגן על האינטרסים היהודיים. הם טענו כי דרך הסיוע היחידה היא בניהול נמרץ ומתמיד של המלחמה, בלי לסטות למעשים ולמיבצעים שאינם מקדמים במישרין את הקו האסטרטגי המרכזי, ולכן יש להימנע גם ממיבצעים כהפצצת המשרפות בבירקנאו ומסילות-הברזל המובילות את רכבות הכליון לאושוויץ. והיו גם שלשמע המשא-ומתן המתנהל עם הנאצים על שחרור יהודים אמרו: ומה נעשה עם מאות אלפי היהודים אותם יהיו הגרמנים מוכנים למסור לידינו? אלה ירצו ודאי ללכת לארץ-ישראל והדבר מנוגד לקו המדיני הנקוט ולאינטרסים הפוליטיים לטווח ארוך יותר.

ואילו ממשלת הגולים הפולנית לא הוטרדה הרבה על-ידי רצח היהודים. בפולין עצמה אמרו רבים, מי בגלוי ומי בסתר, כי טוב הדבר שהיטלר פותר את הבעיה היהודית בשביל הפולנים, טוב שהוא מבצע את המלאכה הבזויה שהפולנים היו בוחלים מלעשותה. דאגתם היחידה של מרבית הפולנים היתה רק כיצד להסוות את כוונותיהם בפני דעת הקהל בעולם החופשי. רבים מבני העמים האחרים, כגון הליטאים, הלאטוויים, האוקראינים נטלו חלק פעיל ומאורגן בהרג.

עם זאת, נחטא לאמת אם נראה בעולם כולו אפילה וגרדום ובאנושות כולה להקה של שוחרי טרף. גילויי עזרה והמלה ורצון אנו מוצאים בארצות המערב הכבושות, בפולין, בליטא ואף במחנות-ריכוז נאציים. אנשים פשוטים, המונעים על-ידי רגשות בסיסיים, קולות אמונה ולב, מוכנים לסכן את חייהם-הם וחיי קרוביהם, בכדי להציל יהודי מידי הזרדים. ומתגלה פער בין השיקולים הקרים של הפוליטיקאים, השיטות של הביורוקרטיה ובין רגשות הלב של בני-אדם פשוטים במקומות שונים. בפגישה בבית הנשיא, בירושלים, סיפר על כך לפני מספר שנים ארתור מורס המנוח, מחבר הספר „והעולם שתק“: „זוכרני“, אמר מורס, „שהייתי מדוכא מאד בשלוש שנות עבודתי על ספרי בשל ההכרה שממשלות — בייחוד ממשלות אמריקה ובריטניה — לא נענו לרגשי השתתפות בסבל קרבנות הנאציזם

שבאו לידי ביטוי בקרב נתיניהן הן. הסוקר את ארכיוני התקופה ההיא משתאה למספר הרב של אמריקאנים, קאתולים ופרוטסטנטים, שחתמו על עצומות שנועדו לעורר את הממשל לפעול למען יהודי אירופה... ומה מדכא לראות כיצד פנה הממשל עורף לרגש החמלה הציבורי הזה. אתה נתקל בחזיון מעניין זה של פשוטי-עם ביישובים דרומיים קטנים שלבם דואב בצרת יהודי פולין והם מודיעים על כך לממשלתם, ומקבלים מכתב תשובה מתוך-מתון, שמתוכו משתמע שחששותיהם אין להם על מה שיסמכו, שאותם דברים איומים אינם מתרחשים, ועל כל פנים הידיעות על כך באות ממקורות יהודיים".

מדי שנה אנו מתאספים כאן לרגלי האנדארטה של מפקד המרד בגיטו וארשה ובקיבוץ הנושא את שמו, כדי להתייחד עם זכרון הטראגדיה, עם נשמות הקרבנות, עם העולם היהודי בן דורות רבים שכלה ואבד, עם אנשי התנועות החלוציות שנפשם היתה קשורה במפעל הבניה בארץ הזאת, עם הלוחמים בגיטאות, ביערות, במחנות-המוות...

לכאורה זהו מעמד של התייחדות המופנה לעבר. לכאורה עם עבור שנים צריך מעמד זה להינתק מההווה וחוויית ימינו וליהפך לנחלת ההיסטוריה. והנה, בשנים האחרונות, גוברת בקרבנו התחושה כי האירועים מלפני שלושים שנה אינם עבר הטמון בזכרונות ובספרי ההיסטוריה בלבד, קיימת תחושה כי אנו חיים בעיצומה של אותה תקופה בה התרחשו הדברים ואנו שרויים במאבק ממושך ורצוף מאז אותם הימים. הסכנות שהצמיחה התקופה, האיבה הבלתי-מרוסנת, אי-הוודאות שבקיומנו לא נעלמו ולא חלפו מן העולם.

לפני כמה שבועות פירסם אלי ויזל מאמר בעתון אמריקאני חשוב, וכתב בו בין היתר: "...אין יותר הרעיון של אסון נוסף, דבר שאין להעלותו על הדעת. אני אומר את הדבר בחוסר רצון. למעשה, זו הפעם הראשונה שאני אומר אותו. עד כה בחרתי להעמיד את השואה על מישור מיסטי או אונטולוגי, מישור הלועג ללשון וחורג מן הדמיון. אם אני מדבר עליו עתה, הרי זה רק בגלל הכרתי שההתקיימות היהודית שוב הועמדה בסימן שאלה. מכאן הפחד בקרבי. לפתע פתאום מוכירים לי יותר מדי את נסיונותי בעבר. את האויב הנעשה חזק יותר ויותר, פופולרי יותר ויותר. את תוקפנותם של הסחטנים, את המתירנות של מנהיגים אהדים ואת הכניעה המוחלטת של האחרים. את האיומים הגלויים. את השאננות וחוסר הבטחון העצמי של העומדים מן הצד. אני מרגיש כפי שוודאי הרגיש אבי כשהיה בגילי".

אין אלה סיוטים של אדם אחד ורגיש ומחובר לעבר.. יש קולות, איומים ומצבים המעוררים אסוציאציות, מעלים הקבלות. כי אנו ממשיכים להיות בעולם בו יש אלימות, בו נפט יקר מדם, בו מתמשכות המלחמות ומתרבים אמהות ואבות שכולים, חזקים מפקירים את החלשים — והעולם כמנהגו נוהג.

ואם מותר לנו לומר גם כאן במעמד זה, ואולי בעיקר כאן, כי זה לא יישנה, זה לא יחזור, הרי זה לא מפני שהעולם למד לקח ואין בו יותר כוחות אפלים שינסו דרך זאת. אם לא יחזור הנסיון, הוא לא יחזור כי בכוחנו אנו למנוע אותו. היהודי אינו יותר קרבן מועד ועלינו לעשות כי לא יהיה כזה לעולמים.

(דברים בעצרת יד מרדכי)

IN THIS ISSUE

- On the first page we bring **Israel Gutman's** speech at the Memorial ceremony at Yad Mordechai this year.

Sources and Testimony

- We publish a series called "Clara's Letters" written by the teacher and educator **Klara Grünwald** during the years 1941—1944 from the Neuendorf farm in Germany, from Berlin and from Theresienstadt to her non-Jewish friend, Margarethe Lachmund. These letters are a human document that rouses deep feelings. They describe life on the farm and help in understanding the ways of thinking prevalent among German Jews in the hours of their tragic trial.
- We bring part of the last work of the late **Ber Mark** on the resistance movement of Jews in the camp at Auschwitz. The part printed here contains a chapter on the "Sonderkommando" (Special commando), written by Ber Mark and excerpts from diaries kept by "Sonderkommando" workers who were stationed in the cremation area at Birkenau. M.'s widow, Esther Mark, wrote an introduction to the chapters published here and also prepared the complete material that is to appear very soon as a book.

Research

- Under this head we publish chapters from research work done by **David Doron (Spektor)**, a member of Kibbutz Shamir, on the Ghetto of Kishinev and the destruction of the Jewish community there. Kishinev was in its time an important Jewish centre in Bessarabia and acquired a sinister fame during the terrible Pogrom there in 1903.
- **Villa Orbach** of the staff of "Yad Vashém" wrote a comprehensive article on "The extermination of Jews in the part of U.S.S.R. occupied by the Germans". The writer uses documents supplied by countries of the Eastern bloc, mainly the U.S.S.R., to the prosecution centre at Ludwigsburg, which sent them on to the archives of "Yad Vashém".
- **Dr. Leni Yahil** of Haifa University writes a comprehensive article on the attempt made by the Nazi authorities to expel Jews from Europe and concentrate and isolate them on the island of Madagascar.